

Malmö högskola

Läraryrket
Individ och Samhälle

Examensarbete

15 högskolepoäng

Förtroendearbetstiden, skolan och lärarna

Teachers unregulated working hours and the school system

Madeleine Loostrand

Lärarexamen 300 hp
Samhällsvetenskap och lärande
2010-06-02

Examinator: Jan Anders Andersson
Handledare: Lars Pålsson-Syll

Sammanfattning

Det här examensarbetet handlar om förtroendearbetstiden och skolan. Det har haft sin upprinnelse ur avtalsrörelsen 2010, där lärarnas arbetstider under våren varit en mycket omdiskuterad fråga. Mot bakgrund av de olika argument för större respektive mindre reglering av arbetstid för lärare som förts fram av de centrala avtalsorganisationerna, har jag velat överföra frågan till vetenskapssfären för att få svar på vilken betydelse förtroendearbetstiden kan ha för lärarna och skolan. Arbetet bygger på en litteraturstudie av vetenskaplig litteratur som metod för att besvara frågeställningen. Genom litteraturen ges flera exempel på att effekterna av flexibiliteten som förtroendearbetstiden ger, upplevs som goda med sociala vinster och ökad egenkontroll samt större anpassbarhet över fritiden. Samtidigt beskrivs effekterna av förtroendearbetstiden också som negativa, där där gränssättningen mellan arbete och fritid försvåras och arbetet därmed riskerar inkräkta på fritiden. Förtroendetidens innebörd för lärare och skola förefaller därmed vara mångtydig utan möjlighet till klara slutsatser. Resultatet av litteraturstudien genererar en beskrivning av ett läraryrke präglad av stress, där allt fler arbetsuppgifter tillkommit i arbetet och där sättet som skolan styrs på också medför svårigheter i definierandet av yrkesrollen. Genom litteraturstudien har jag kunnat relatera de negativa aspekterna med förtroendearbetstid också till sådana faktorer. En analys av resultatet talar därför för strukturella förklaringar som mer bidragande till det krävande läraryrket framför den omdebatterade förtroendearbetstiden.

Nyckelord: arbetstidsreglering, ferietjänst, förtroendearbetstid, semester-tjänst

Innehållsförteckning

1. Inledning	7
2. Syfte och frågeställning	9
3. Metod och genomförande	10
3.1 Litteraturstudien som metod	10
3.1.1 Processens början – den mediala uppmärksamheten	11
3.1.2 Forskning, rapporter, avhandlingar, vetenskaplig litteratur... – Att ringa in området!	12
3.1.3 Urvalet gjort – hur hantera textmassan?	13
3.2 Metodologiska överväganden och avgränsningar.....	13
4. Kunskapsbakgrund.....	15
4.1 Ramfaktorteorin och styrningen av skolan.....	15
4.1.1 Skolan som politiskt styrd verksamhet – snabbversion:	15
4.1.2 Politisk styrning på nationell nivå.....	15
4.1.3 Politisk styrning på kommunal nivå.....	16
4.1.4 Styrning på lokal nivå.....	16
4.1.5 Styrning genom kollektivavtal	17
4.2 Förändringsprocesser i skolan och arbetstidsfrågan i tidigare avtalsrörelser.....	18
4.3 Hur ser regleringarna kring lärarnas arbetstider ut?.....	19
4.3.1 Figur 1, översikt för årsarbetstiden i en ferieanställning	20
5. Resultat, analys och teoretisk tolkning.....	22
5.1 Läraryrket – ett stressigt arbete	22
5.2 Läraryrkets karaktär.....	24
5.3 Forskning kring förtroendearbetstid och hälsa utanför skolområdet.....	26

5.3.1 Positiva effekter av förtroendearbetstiden.....	26
5.3.2 Negativa effekter av förtroendearbetstid.....	27
5.4 Undersökningar om attityder till förtroendearbetstid.....	28
5.4.1 Lärarförbundets undersökning av lärares och skolledares inställning till arbetstiden:	28
5.4.2 Hur upplever lärarna regleringen av arbetstiden?.....	29
6. Slutsats och diskussion.....	32
6.1 Intryck från resultatinsamlingen och förtroendearbetstiden som forskningsområde.....	32
6.2 Intryck kring frågan om förtroendearbetstidens effekter.....	33
6.2.1 Förtroendearbetstiden och stressen.....	34
6.3 Är förtroendearbetstidsfrågan relevant?.....	35
6.3.1 Upptäckten av andra frågor.....	35
7. Referenser.....	37

1. Inledning

Heta känslor blossade upp i samband med att tidningen Dagens Nyheter den 15 mars 2010 publicerade en artikel där 198 skolchefer krävde ett större inflytande över organisationen av lärarnas arbetstid. Den här uppsatsen har sin upprinnelse i den offentliga debatt om arbetstidssystem för lärare, som väcktes av den. Artikeln publicerades i ett sammanhang när de centrala kollektivavtalsförhandlingarna kring lärares arbetsvillkor och löner närmade sig i tiden, och var ett inlägg som tog ställning för den kommunala arbetsgivarorganisationens förslag kring förändringar av lärarnas arbetstider. Under rubriken *Vi kräver att få bestämma över lärarnas arbetstider* argumenterar skolledarna i artikeln för en kraftig reducering av förtroendearbetstiden, som i vanligtvis utgör tio av lärarnas fyrtiofemtimmarsvecka. Man säger sig vilja ”vidga skolans och rektorernas möjligheter att disponera lärarnas tid med utgångspunkt från elevernas behov av stöd och undervisning.”(ibid.). Förtroendearbetstiden är arbetstid som läraren själv disponerar över till innehåll och förläggning i rum och tid, och den behöver inte redovisas för skolledaren, rektorn. Läraren förväntas helt enkelt använda dessa timmar för att på bästa sätt uppnå måluppfyllelse för skolan som verksamhet. Förtroendearbetstiden kan på så vis ses som ett formellt, men också ett *socialt* kontrakt mellan lärare (som har ansvar för måluppfyllelse och avsätter tiden till det) och mellan skolledaren (som skall visa förtroende för lärarens vilja och förmåga att göra detta).

Motreaktionen från fackligt håll till skolledarnas artikel var ett kraftigt försvarande av gällande system. Många lärare uttryckte på nätet och i artiklar sin upprördhet över utspelet och uppgav att de kände sig misstrodda av sina chefer och politiska arbetsgivare på kommunal och central nivå.

Diskussionen och debatten kring lärarnas arbetstid fängade mitt intresse av flera anledningar. Först, den direkta frågan som uppstod ur de olika parternas argument för eller emot en kraftigare arbetstidsreglering. Frågan rör en undran kring vilken av de två beskrivningarna av förtroendearbetstiden och villkoren i skolan som är mer ”rätt” eller ”sann”. Bör man, som SKL (den centrala arbetsgivarorganisationen *Sveriges kommuner och Landsting*) och skolcheferna i artikeln, definiera förtroendearbetstiden som något

för skolan varande *hinder* på strukturell nivå? Eller; ligger det mer i lärarfackens beskrivning av förtroendearbetstiden – att det snarare underlättar lärarnas möjligheter till att utföra ett gott arbete? Kanske är båda beskrivningarna ”sanna”, samtidigt? Eller saknas det rent av något i diskursen, som är viktigt för förståelsen av förtroendearbetstidens effekter för skolan?

Förtroendearbetstiden och arbetstidsfrågan blev den klart mest omskrivna och uppmärksammade frågan i *Avtal2010*. Både lärarorganisationerna och den centrala arbetsgivarorganisationen för kommunerna, *Sveriges Kommuner och Landsting* (SKL) riktade utåt sett sitt fokus och sina ansträngningar mot att försvara sina positioner i frågan. Detta fascinerade mig, men väckte också frågor. Förtjänar förtroendearbetstiden den uppmärksamheten? Är det en viktig fråga? Vilken betydelse har den för läraryrket? För skolan?

2. Syfte och frågeställning

Denna uppsats är resultatet av en litteraturstudie, vars syfte har varit att titta på vad befintlig forskning och vetenskaplig litteratur säger om relationen skola/förtroendearbetstid. Min övergripande fråga kretsar kring vilka effekter som olika arbetstidssystem kan ha för skolan som helhet, och läraryrket i synnerhet. Utöver detta har jag även haft en förhoppning om att genomgången av den vetenskapliga litteraturen med koppling till förtroendearbetstid och arbetstid i skolan kan komma att bli en slags lins, genom vilken jag skulle kunna upptäcka mönster och ”kategorier” i det som är skolans värld och organisation. Kanske kan de undringar som jag ger uttryck för i inledningen också ge en insyn i hur mer implicita syften med uppsatsen präglat mitt undersökande arbete i denna fråga. Dock har dessa framförallt fungerat som en slags fond i en betydligt mera riktad strävan att besvara frågeställningen nedan:

- *Vilken betydelse har förtroendearbetstiden för skolan och läraryrkets villkor mot bakgrund av studier och vetenskaplig litteratur på området?*

För att besvara frågeställningen kommer jag i arbetets olika delar att:

- Redogöra för olika arbetstidssystem för lärare, samt översiktligt visa på hur förtroendearbetstidsfrågan hanterats i tidigare avtalsrörelser
- Ta upp förtroendearbetstidens betydelse för läraryrket med utgångspunkt ur ett stress- och egenkontrollsperspektiv
- Beskriva läraryrkets karaktär och villkor
- Se på studier som utvärderar effekterna av mer respektive mindre arbetstidsreglering
- Redogöra för fackmedlemmars attityder till arbetstidssystem och förtroendearbetstid

3. Metod och genomförande

Ekonomi handlar om hushållning av de knappa resurserna, enligt ekonomiskteoretisk litteratur. När man skriver examensarbete upptäcker man ganska snart att det ligger något i beskrivningen om den där knappheten. *Tiden* har på detta sätt varit en ramfaktor som inte bara präglat innehållet för mitt arbete, utan som också kommit att styra och inskränka mina handlingsalternativ. En litteraturgenomgång som utmynnar i någon form av textproduktion är en process med i sig inbyggda processer, som skall vävas samman till en produkt. Sammantaget kan sägas att dessa processer präglats av mer eller mindre tydliga faser, bestående av sökning efter litteratur, inläsning, urval, instudering, ”märkning”, tolkning, nedteckning, skrivande och – kanske framförallt – sållning. Det som driver processen framåt är ett slags systematiskt ”sökande” utifrån min valda frågeställning och arbetets övergripande syfte. Processen har dock inte varit linjär på något sätt – ofta har jag fått ta ett steg ”tillbaka” i den; och läsa om, leta nytt material, ta bort text etc. Ofrånkomligt är dock att tidens omtalade knapphet har kommit att ge upphov till ett förhållningssätt, som styrt mina prioriteringar och handlingsalternativ. Huruvida jag varit ”ekonomisk” i den bemärkelsen låter jag vara osagt, men jag ska nedan försöka beskriva processen, mina avvägningar (men inte närmare de tidsrelaterade), mitt tillvägagångssätt och några av de överväganden och avgränsningar som jag gjort under arbetets gång.

3.1 Litteraturstudien som metod

En litteraturstudie är som metod ganska okomplicerad och lättbegriplig. Som namnet antyder, innebär den en genomgång av litteraturen inom ett visst område med utgångspunkt ur en central frågeställning eller ett problemområde, där litteraturen är vetenskaplig (Karolinska Institutet, hämtad 2010-04-22). Metoden används således som ett angreppssätt mot ett tydligt problemområde, och erbjuder kunskap och förståelse genom flera källor. Fördelen med en litteraturstudie är att den bygger på material med till stor

del generaliserbar data. Dessutom kan man genom att använda litteratur med olika perspektiv och undersökningsmetoder få en ”genväg” till kunskap på ett brett plan.

Det är arbetets eller undersökningens *syfte* som får styra hanteringen av materialet. Litteraturen behöver inte vara heltäckande, men bör omfatta ”de mest centrala referenserna i ämnet” (ibid.). Det är vanligt att forskaren systematiserar och strukturerar den ofta mycket omfattande textmassan genom att identifiera viktiga *kategorier* för problemområdet, och använda dem för att ”hänga upp” delar av det insamlade materialet på. Metoden förutsätter därmed att man använder, ”böjer” och i viss mån omtolkar materialet i litteraturen så att det passar syfte och frågeställningar. I en litteraturstudie refererar forskaren därför inte enbart till litteratur, utan bidrar genom urval, tolkning och sällning utifrån problemformuleringen (Hartman, 2003). Jag har i processen försökt vara lyhörd och öppen för författarnas slutsatser och tankar kring sitt resultat, men också jämfört detta med annan litteratur. I tredje hand har jag lagt in mina egna tolkningar, och det är upp till läsaren att bedöma värdet i dessa.

3.1.1 Processens början – den mediala uppmärksamheten

De artiklar som publicerades i samband med skolledarnas artikel kring förtroendearbetstiden blev min inkörspport till detta arbete. Genom dem fick jag en uppfattning kring hur de olika parterna i frågan resonerade. Jag fick framförallt ta del av de argument som talade för och emot en tydligare reglering av arbetstiden. Jag diskuterade också frågan med lärarna på min praktikskola, och tog del av deras åsikter. Till en början låg mitt eget resonemang i frågan nära många andra lärares, det vill säga en positiv inställning till systemet med förtroendearbetstid. Jag kunde dock se, att det också kunde ligga något i skolledarnas argumentation, som pekade på organisatoriska vinster med att kunna samordna tidresurserna, och att tydliga gränser för arbetstiden skulle kunna minska arbetsrelaterad stress för lärare. Det fanns alltså hos mig en genuin fråga kring förtroendearbetstiden, som gjort att jag aktivt sökt material som pekar åt olika håll. Jag bestämde mig dock tidigt att tränga mig förbi och undvika avtalspolitisk argumentation och istället söka svar hos forskningen. Jag har därför valt att inte använda mig av pressartiklar och liknande i detta arbete.

3.1.2 Forskning, rapporter, avhandlingar, vetenskaplig litteratur...

– Att ringa in området!

Sökningsprocessen efter litteratur har stundom varit snäv och riktad, emellanåt generell och allmänt hållen. Inledningsvis har jag sökt litteratur enbart utifrån begrepp som *förtroendearbetstid*, *ferietjänst*, *semestertjänst*, *arbetstidssystem* och liknande. Det har gett resultat, men ett ganska magert sådant. Jag har därför sökt efter litteratur kring mer generella begrepp såsom *skolutveckling* och *skolorganisation*, delvis i en strävan att också förklara förtroendearbetstidsfrågan och finna tillhörande kategorier utifrån ett vidare sammanhang. Resultatet har här varit väldigt omfattande, men mycket av materialet har saknat relevans för min frågeställning. Jag har även sökt efter forskningsmaterial från andra discipliner, såsom arbets- och organisationspsykologiska teorier för att hitta applicerbart material. Detta har jag gått igenom för att se om det funnits kopplingar till min fråga om förtroendearbetstid, arbetstid i skolan eller relation tid - lärare. Det har funnits påfallande lite material kring dessa frågor i denna typ av litteratur, varför en ny bortsällning har varit nödvändig. Jag har utöver detta sökt på olika myndigheters hemsidor efter rapporter och studier på området. Där har jag funnit mycket material kring lärares arbetsmiljö och hälsa, samt forskningsmaterial kring stress, men detta har inte förklarats utifrån faktorer såsom arbetstid eller förtroendearbetstid. Jag har däremot funnit en vetenskaplig studie som fokuserat på just förtroendearbetstiden, som dock är gjord utanför skolans värld.

Ett relativt stort material har gått att finna i de fackliga organisationernas undersökningar och utredningar. Vid inläsningen av sådana källor har jag försökt hålla ett öppet kritiskt öga och upptäcka exempelvis vinklingar. Mycket av detta material är självfallet partiskt, vilket i sig inte behöver vara något negativt – så länge resultaten är representativa för de lärare (den vanligaste undersökningsgruppen) som deltagit i undersökningarna, och för lärare som grupp. Det kan dock finnas en poäng med att fundera över trovärdigheten och reliabiliteten i detta material. Jag har hanterat detta genom att dels fokusera på resultatet av undersökningarna, dels genom att försöka lyfta fram olika sidor och motsägelser i rapporterna, och givetvis jämföra med annan litteratur. Här kan det vara värt att nämna att en del resultat kommer från nätbaserade enkäter – vilket kan innebära en ökad risk för en större svarsfrekvens som överensstämmer med den fackliga agendan

– kanske har medlemmar som i större utsträckning tycker att fackförbunden för *deras* frågor ställt upp som frivilliga deltagare. Det skulle kunna medföra ett frågetecken kring representativiteten för lärarkåren som helhet, vilket skulle ha betydelse för reliabiliteten i dessa undersökningar.

För att få en snabb översikt i frågan har jag läst sammanfattningarna i litteraturen, i den mån sådana funnits. En annan metod har varit att läsa innehållsförteckningar, för att se hur författarna ringat in och definierat problemet. Jag har även tittat i källförteckningar efter eventuellt relevant litteratur på området som jag skulle kunnat föra in i detta arbete. Mycket av litteraturen har också tyckts stödja vad jag läst i de fackliga beskrivningarna, något som gjort att jag känt att jag vågat använda detta material, så länge det inte avvikit från annan mer opartisk litteratur.

Genom mitt urval har jag upptäckt att vissa kategorier verkat kunna länkas samman med förtroendearbetstiden, och att dessa använts för att förklara effekterna av den. Dessa återkommande berättelser har rört lärarnas arbetsmiljö, läraryrkets förändring, en ökad arbetsbörda och en förändrad styrning av skolan.

3.1.3 Urvalet gjort – hur hantera textmassan?

I den fortsatta genomgången av litteraturen har jag lyft ur det jag funnit vara centrala delar från sammanfattningarna, och tittat särskilt på sådant som berört förtroendearbetstiden *och* de teman som jag genom litteraturen kunnat länka till den. Till en början har jag haft en stor mängd kategorier och teman. I en senare process har jag försökt att identifiera och specificera några få kategorier som verkat vara intimt förknippade med förtroendearbetstidsfrågan, och som det funnits forskning och litteratur kring. Sammanfattningsvis kan nämnas att denna process lett mig delvis bort från min initiala ansats – som var att undersöka och belysa förtroendearbetstiden ur ett organisationsperspektiv, och jag har kommit att närma mig ett mer ”lärarcentrerat” perspektiv.

3.2 Metodologiska överväganden och avgränsningar

En avgränsning som jag gjort i frågan om förtroendearbetstiden är att utesluta ett tydligt elevperspektiv. Jag har också valt att inte närmare belysa avtalsrörelseprocessen utan fokusera på vetenskaplig litteratur och forskning. En eventuell brist i min litteraturstudie

ligger i dess låga grad av syntes, som beror på en avvägning utifrån de svårigheter som är förknippade med en syntetisering av tvärvetenskaplig litteratur. Dessa svårigheter bygger i stort på att litteraturen vilar på både kvantitativa och kvalitativa resultat. Jag kommer i den fortsatta framställningen därför att presentera resultat från litteraturen med relativt låg grad av syntes. Som jag tidigare redogjort var urvalet ganska begränsat och en sammansmältning skulle medföra att mycket av det vetenskapliga materialet skulle bli presenterat genom min subjektiva tolkning, vilket metoden som sådan i och för sig inte förhindrar. Det brokiga materialet har stundtals gjort min undersökning något osystematisk och trevande i processen av att utifrån vetenskaplig litteratur göra kategoriseringar av faktorer som hör samman med frågan om förtroendearbetstid. Dessa har därför kommit att växa fram successivt.

4. Kunskapsbakgrund

4.1 Ramfaktorteorin och styrningen av skolan

Lindensjö och Lundgren (2002) redogör för hur olika beslut kring ekonomiska anslag, juridiska lagar eller ideologiska värderingsgrunder är olika typer av styrning som fungerar som ramar för skolan som verksamhet. Alla sådana beslut utgör ramfaktorer med påverkan och betydelse för skola, lärare och elev.

Styrningen av skolan används bl.a. för att tydliggöra och kommunicera kring hur skolan organiseras, vad organisationen skall ”producera”, när det skall göras och hur mycket det får kosta. Sannolikt är dock att all typ av styrning också får olika typer av sidoeffekter – vissa önskvärda, andra inte. Kopplingen mellan åtgärd/ramfaktor och sidoeffekt kan dessutom vara otydlig, indirekt och svåröverskådlig (Stensmo, 1997). Ramfaktorteorin kan vara en metod för att diskutera och belysa hur beslut som rör organiseringen av skolsystemet på olika nivåer kommer att påverka och inskränka handlings- och relationsutrymmet på skolnivå. Eftersom jag i detta arbete har som syfte att titta på hur förtroendearbetstidens betydelse för skolan ser ut – och arbetstiden i högsta grad kan beskrivas som en ramfaktor – känns det angeläget att beskriva skolan, och förtroendearbetstiden, mot bakgrund av denna teori.

4.1.1 Skolan som politiskt styrd verksamhet – snabbversion:

”Skollagar och diverse förordningar som statsmakten utformat utgör ramen för skolans verksamhet men det är upp till den enskilda verksamheten att organisera arbetet.”

(Pierre (red), 2007. s. 15)

4.1.2 Politisk styrning på nationell nivå

Skolan är en politiskt styrd verksamhet, som regleras utifrån en *nationell, kommunal och lokal nivå*. Ur ett nationellt perspektiv finns det givetvis ett stort behov av att ha centralt inflytande över skolan för att möta kravet på en likvärdig utbildning som verkar

för grundläggande kunskaper i läsning, skrivning och räkning. Skola och utbildning anses dessutom ha en grundläggande betydelse för demokratiutvecklingen, och förutom att lära eleven läsa, skriva och räkna, har skolan också i uppdrag att överföra kulturella och ideologiska värderingar. Riksdag och regering utformar därför skollagar och andra måldokument som tillsammans med ekonomiska anslag utgör de *yttre ramfaktorerna* för skolans verksamhet. Skollag, läroplaner och kursplaner är exempel på styrdokument som skapas på nationell/central nivå, och målen definierar både skolans uppdrag, och fungerar som redskap för utvärdering och tillsyn. Staten är på så vis i första hand mål- och ambitionsbestämmare, som sätter riktlinjerna för att tillgodose kravet på likvärdighet i skolan (Statskontoret, 2005).

4.1.3 Politisk styrning på kommunal nivå

Parallellt med den centrala styrningen organiseras skolan också utifrån en kommunal och lokal nivå. Kommunernas uppgift är att *konkretisera* de nationellt uppsatta målen, genom att finna arbetssätt och former för att nå dessa. Detta görs exempelvis genom att kommunfullmäktige utarbetar en *kommunal skolplan*, och en *kommunal verksamhetsplan*. I det senare dokumentet anges budgeten. Det är kommunen, inte staten, som finansierar skolans verksamhet. Idag får alltså rektor direktiv av staten, men resurser från kommunen (Skolverket/Så styrs skolan, hämtad 2010-04-08). På detta sätt har skolan en medelhög grad av central styrning. Tidigare var skolsektorn specialreglerad och hade endast befogenhet att implementera statliga beslut efter detaljerade regler. Sedan kommunaliseringen 1991 har detta övergått till att de enskilda kommunerna fått hantera delar av det administrativa (Statskontoret, 2005). Att staten släppt på regleringen till förmån för kommunerna beror på att förutsättningarna att lyckas med kvalitets- och utvecklingsarbete ansetts vara större på lokal nivå, där skolan kan anpassas och utvecklas utifrån lokala förutsättningar.

4.1.4 Styrning på lokal nivå

Utifrån den kommunala skolplanen tar de enskilda skolorna på *lokal nivå* fram *skolarbetsplaner*, som anger riktlinjer för hur arbetet skall organiseras, och hur man på skolan skall arbeta för att nå målen. Den lokala arbetsplanen är alltså en konkretisering av arbetet, som skall baseras på såväl nationella som kommunala styrdokument, och skall inne-

hålla ansvarsfördelning och planer för genomförande. Lärarna fungerar som ”verkställare” som skall implementera de nationellt fastslagna ambitionerna som anges i mål- och styrdokument (Statskontoret, 2005), men är i praktiken dock beroende av kommunala beslut kring budget m.m.

4.1.5 Styrning genom kollektivavtal

Politiska ambitioner och beslut har alltså ett stort inflytande över innehåll och mål för skolan som verksamhet, och tillsammans med den kommunala budgeten skapar de ramar för verksamheten i skolan. Däremot regleras anställningsvillkor för lärare och skolledare bortom politisk inblandning, genom framförhandlade *kollektivavtal*. Kollektivavtal reglerar förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare och innehåller överenskommelser kring lönenivåer, anställningsformer, semestervillkor m.m. Kollektivavtalen ingås oftast av en arbetsgivarorganisation och en arbetstagarorganisation, en s.k. *facklig organisation*. Medlemmarna i organisationen blir sedan bundna till avtalet, och arbetsgivaren kan därför inte ingå avtal med enskilda medlemmar som avviker eller ligger under centralt fastslagna nivåer för exempelvis löner eller arbetsformer. Däremot är det vanligt att arbetsgivare och fackförbund på lokal nivå ingår avtal som på andra sätt avviker från de centrala kollektivavtalen. Lokala avtal kan på så vis tecknas för att komma överens om andra regler än de som ingår i det centrala avtalet. Ett lokalt avtal kan också reglera frågor som inte har hanterats i centrala avtal eller lagstiftning (Läraryrket/löner, lagar och avtal, hämtad 2010-04-11).

Att de olika parterna på arbetsmarknaden gemensamt, och utan politisk inblandning, kommer överens om anställningsvillkor i form av exempelvis löner och arbetstid, och sluter avtal som sträcker sig över en längre tid, brukar kallas *den svenska modellen*. I länder som inte tillämpar systemet med avtalslösningar mellan parterna på arbetsmarknaden, finns oftast en mer reglerad arbetslag, där exempelvis bestämmelser kring övertid är reglerat i lagstiftning, och inte som i Sverige – genom kollektivavtalen.

Avtalet mellan SKL och Lärarnas samverkansråd omfattar ca 200 000 lärare och skolledare, och är därmed det näst mest omfattande rikstäckande kollektivavtalet, efter SKL/Pacta och Kommunalarbetareförbundet, som omfattar ca 530 000 (Medlingsinstitutet, 2009).

4.2 Förändringsprocesser i skolan och arbetstidsfrågan i tidigare avtalsrörelser

Lärarnas samverkansråd som representerar lärare, skolledare, syokonsulenter och annan skolpersonal konstaterar i sin fackgemensamma avtalsskrift *Avtalen ska stödja 2010-talets skola* att arbetstidens tillämpning varit problematisk för alla medlemskategorier. Förutom att arbetstidsfrågan gjordes till huvudfråga i avtalsrörelsen 2010, har svårigheterna för de centrala parterna att uppnå konsensus vad gäller centrala regleringar kring arbetstidssystemet också präglat avtalsrörelserna under de senaste två decennierna. Dessa avtalsrörelser har givetvis varit påverkade av samhälliga förändringar och ändrade ekonomiska förutsättningar. Stora politiska förändringar har också skett på skolans område under perioden. 1991 övertog kommunen statens tidigare huvudmannaskap för skolan. I samband med denna kommunalisering och decentralisering började en avregleringsprocess där ambitionen var att minska den statliga detaljstyrningen av skolan. Tanken var att lokala lösningar skulle få skolan att bli mer flexibel och varierad för att möta samhällsförändringar utifrån globaliseringen och den nya informationstekniken (Lärarnas samverkansråd, 2010).

1990-talet var därför präglad av stora förändringar för skolan; decentralisering, besparingar och inte minst en ny läroplan som baserades på att skolan skulle styras utifrån mål. Under denna turbulenta tid präglas kollektivavtalsförhandlingarna av en viss avvaktan, och i avtalen under 1990-talet "frystes" i princip både löne- och arbetstidsfrågan. I december 2000 ingicks ett fem år långt avtal, *ÖLA 00*. I detta avtal gjordes förändringar avseende både arbetstidssystem och lönesystem. I stället för tarifflöner infördes individuell lönebildning, och arbetstiden som tidigare var reglerad genom (i stort sett enbart) undervisningsskyldighet kom att ersättas med ett system med reglerad tid och förtroendearbetstid. Den anställningsform, som genom avtalet blev norm för undervisande lärare i den kommunala skolan, kallas för *ferietjänst*, och upptas i en bilaga till det kommunala centrala kollektivavtalet *Allmänna bestämmelser, AB 95*, kallad *Bilaga M* (ibid.).

Arbetstidsfrågan har alltså varit en svårlöst fråga i de centrala avtalsförhandlingarna, och Lärarnas samverkansråd och SKL har haft svårt att komma fram till en samsyn om villkoren för lärarnas arbetstid, trots att detta önskats från båda parter. Flera försök har

gjorts för att överbrygga parternas olika synsätt på lärarnas arbetstid. Under avtalsförhandlingarna 2007 beslutar man gemensamt om att tillsätta en partsgemensam arbetsgrupp som skall utreda och diskutera arbetstidsfrågan. Gruppen skall bestå av representanter från lärarfacken och arbetsgivarsidan, SKL. Tidigare skolminister Per Unckel tillsätts som gruppens opartiska ordförande, med uppgift att lägga fram en rapport till Lärarfacken och Sveriges kommuner och Landsting inför avtalsförhandlingarna 2010. I rapporten, som presenterades den 15 juni 2009, redovisar Per Unckel sitt sammantagna intryck från mötena. Någon överenskommelse i arbetstidsfrågan uppnås inte. Detta förklarar Per Unckel med att parterna vill vänta med att fatta några generella överenskommelser till avtalsrörelsen 2010 (SKL/Per Unckels brev, hämtad 2010-04-12). Unckel pekar också på att det, borttaget denna strategiska avvaktan, finns en spricka i tilliten mellan arbetsgivarsidan och lärarna på både central och lokal nivå. Denna misstro, gör att utspelen kring förtroendearbetstiden blir extra svårlösta. Per Unckel i intervju i Lärarnas Tidning den 16 oktober 2009 säger:

Relationsproblemen mellan ledning och medarbetare i skolans värld är mycket större än vad jag trodde. Och det handlar inte bara om arbetstiderna.

4.3 Hur ser regleringarna kring lärarnas arbetstider ut?

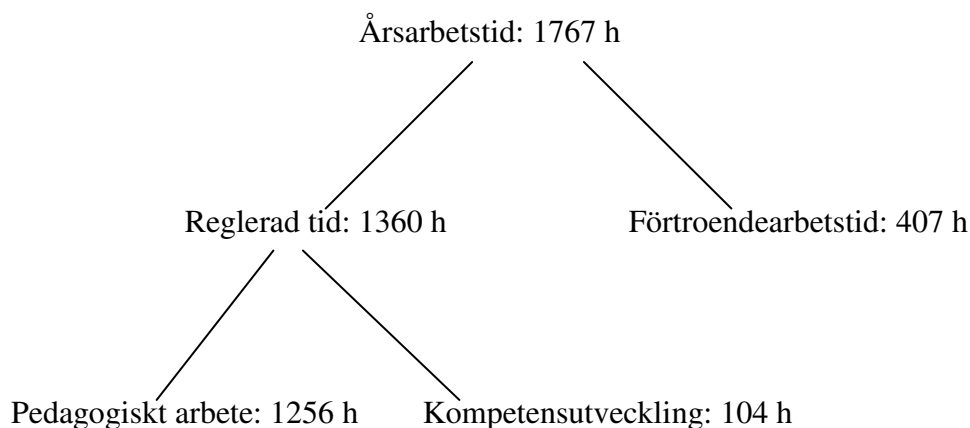
Majoriteten av lärarna i grund- och gymnasieskolan har s.k. ferietjänst. Det är en för lärare speciell anställningsform som till stora delar skiljer sig från den anställningsform som är vanligast bland andra kommunalt anställda, som i stället har s.k. *semestertjänst*. Semestertjänsten är baserad på 40-timmars arbetsvecka under cirka 220 arbetsdagar per år (beroende på antalet semesterdagar). Även semesteranställda kan ha ett visst mått av förtroendearbetstid på grund av avtalsmässiga variationer (Läraryrket/Uppslagsboken Kommunal, hämtad 2010-04-20). Semestertjänster som anställningsform förekommer mer frekvent på friskolor, oftast med någon typ av modifiering i form av något längre sommaruppehåll som kompensation för exempelvis föräldramöten som ligger utanför arbetstid, etc. På kommunala skolor är det vanligt att förskollärare och fritidspedagoger har semestertjänst.

I den kommunala grund- och gymnasieskolan har den stora majoriteten av lärare istället ferietjänst. Detta beror på att man i kollektivavtalets Bilaga M förordar en ferieanställ-

ning hos kommunalt anställda lärare som har undervisning som sin huvuduppgift (HÖK 07, *Bilaga M*), och hit räknas främst grund- och gymnasielärare. Lärare som har en ferietjänst har en arbetstid som är säsonganpassad. Under skolåret, då eleverna går i skolan, har lärarna en utökad timvecka med cirka 45 h/vecka, och arbetar på så vis in tid som de sedan får kompensationsledigt för under perioden då eleverna inte går i skolan. Sedan år 2000 har lärarna i det centrala kollektivavtalet genom Bilaga M en specificerad årsarbetstid på 1767 timmar, varav 1360 timmar får regleras av arbetsgivaren. Den reglerade arbetstiden får spridas ut över 194 dagar under året. Detta ger ett snitt på ca 7 timmar reglerad arbetstid/dag eller 35 timmar i veckan. De 407 timmar som inte är reglerade utgör lärarens förtroendearbetstid, som denne själv förfogar över. Utspritt över verksamhetsåret blir det drygt 10 timmar/vecka för läraren att själv styra (ibid.).

I fackliga skriften *Håll koll på arbetstiden*, som riktar sig till lärare, informeras om att den reglerade arbetstiden ska läggas in i ett fast arbetstidsschema som utformas individuellt i dialog mellan verksamhetschef och lärare och skall inrymma allt bundet arbete, såväl undervisningstid som kompetensutveckling (Läraryrket, 2010). Under den reglerade arbetstiden måste även läraren vara tillgänglig för elever, rektor och annan personal på skolan. Denna arbetstid leds och fördelas av arbetsgivaren. Den reglerade arbetstiden skall fördelas så jämnt som möjligt över året inom minst tre så kallade *verksamhetsperioder*. Inom dessa verksamhetsperioder kan och får dock schemat variera under olika veckor med olika arbetsbelastning.

4.3.1 Figur 1, översikt för årsarbetstiden i en ferieanställning

Genom ett lokalt kollektivavtal kan man, förutsatt att båda parterna är överens, avtala om att göra undantag från de regler som finns i Bilaga M. På så vis kan lärare som har läsårsbunden undervisning frångå huvudregeln om ferietjänst, och i stället ha semester-tjänst. Detta förutsätter dock att fackförbunden på lokal nivå accepterar avsteg från Bi-laga M (Läraryrket/Bilaga M, hämtad 2010-05-03).

5. Resultat, analys och teoretisk tolkning

Eftersom resultatet i en litteraturstudie består av urvalet av inläst material och själva urvalet som sådant kan sägas vara baserat på en teoretisk tolkning och analys, har jag valt att integrera dessa delar i detta kapitel. Jag kommer dock att presentera resultatet förhållandevis separerat, dvs. där syntesen riktas mot och inom de enskilda källorna i denna del. Tanken bakom det är dels av ”respekt” för de respektive undersökningarna, dels för att öka insynen av resultatet för läsaren. Själva dispositionen av resultatet kommer att utgå från följande upplägg: först kommer jag att presentera en generell beskrivning av lärares arbetssituation och arbetsmiljö, med särskilt fokus på stressrelaterad forskning och dess förklaringar till uppkomst av stress. För att kunna diskutera förtroendearbetstidens effekter för lärarna, känns det angeläget att därefter beskriva karaktäristiska drag för yrket. Jag kommer sedan att visa på vad forskning utanför skolans värld kan säga om förtroendearbetstidens effekter. Avslutningsvis skall jag redogöra för hur lärares attityder kring olika arbetstidssystem ser ut, och hur anställda lärare med antingen ferie- eller semestertjänst trivs med sina arbetstider.

5.1 Läraryrket – ett stressigt arbete

Problemen med stress och psykisk utmattning måste relateras till de förändringar som har skett inom läraryrket. Bland annat bidrar osäkerheten om vad som är ett gott lärararbete till en moralisk stress hos många lärare. Även bristen på återhämtningsmöjligheter bidrar till en ackumulerad stress som dessutom kan resultera i fysisk förslitning.

Läraryrket (2004), s.54

Arbetstider och arbetsförhållanden spelar en stor roll för hur man trivs med sitt arbete och för den arbetsrelaterade hälsan. Hög arbetsbelastning är ett vanligt problem på dagens arbetsmarknad med slimmade organisationer och ökat arbetstempo. I detta kapitel vill jag förstå förtroendearbetstidens betydelse för lärares arbete genom att titta på vad forskning säger om arbetsmiljö, arbetsvillkor och stress hos lärare, och koppla det till den flexibilitet och egenkontroll som förtroendearbetstiden erbjuder.

Flera studier visar på att lärare ofta har en så dålig psykosocial arbetsmiljö att risken för arbetsrelaterad stress är kraftigt förhöjd (Läraryrket, 2004). I en mycket omfattande utredning av stress i arbetslivet har Arbetsmiljöverket och Statistiska Centralbyrån undersökt de mest stressrelaterade yrkena i Sverige, vilket utmynnande i rapporten ”*Negativ stress och ohälsa – inverkan av höga krav, låg egenkontroll och bristande socialt stöd i arbetet*” (2001). I de olika mätningarna återfinns lärarkåren bland topp tre vad gäller stressrelaterade faktorer i jämförelse med 356 andra yrkesgrupper (Arbetsmiljöverket och Statistiska Centralbyrån 2001, s. 18).

Arbetsmiljöverkets och Statistiska Centralbyråns utredning har utgått från kategorierna *krav*, *kontroll* och *socialt stöd*, som genom stressforskningen visat sig vara de faktorer som har en direkt påverkan på den arbetsrelaterade stressen (Karasek & Theorell 1990). De kausala banden mellan faktorerna är inte helt tydliga, och man har kunnat påvisa att höga krav inte automatiskt medför en negativ påverkan på hälsan. *Socialt stöd* har föga förvånande visat sig ha en dämpande effekt på stress (ibid.). Speciellt intressant är förhållandet mellan olika grader *krav* och *kontroll*. Om höga krav kombineras med hög kontroll leder detta ofta till ett positivt tillstånd av aktivitet och utveckling. Det är alltså *kontrollen*, snarare än *kraven*, som har särskilt förklarande betydelse för stress. Ju större kontroll en lärare upplever, desto högre krav kan hon eller han således klara av utan negativa effekter. Det är först när höga krav kombineras med låg kontroll över arbetet som en hälsofarlig arbetsmiljö uppstår (Karasek & Theorell, 1990). Låg egenkontroll har därmed visat sig vara en avgörande faktor för negativ stress i yrkessammanhang där kraven är höga.

Arbetsmiljöverkets och Statistiska Centralbyråns undersökning visar att kvinnliga grundskollärare är den grupp yrkesverksamma som har allra högst krav i arbetet. Antalet lärare verksamma inom grundskolan som upplever höga krav i sitt arbete är hela 93,1%. Gymnasielärare har i jämförelse ett något lägre värde och placerar sig genom att 81,8% av lärarna rapporterar att de upplever höga krav i arbetet på tredje plats av de 356 undersökta yrkesgrupperna. Man kan alltså enkelt konstatera, att läraryrket upplevs som mycket krävande. Sammantaget har mer än åtta av tio kvinnliga lärare en ansträngande arbetssituation som präglas av höga krav (ibid., s. 18). Kvinnliga gymnasielärare är den yrkesgrupp som rapporterar allra minst socialt stöd i yrket, och manliga gymnasielärare har tredje högst andel av bristande socialt stöd efter jordbrukare. Arbetsmiljöverkets och SCB:s utredning visar att det främst är rektorernas stöd som saknas (ibid., s. 34). Om

arbetslaget kan sägas vara en arbetsorganisatorisk åtgärd för ökat socialt stöd för lärare - skulle inte förtroendearbetstiden genom möjligheterna till ökad egenkontroll kunna sägas fungera som en buffert mot stress?

I den för frågeställningen särskilt intressanta kategorin *kontroll* får lärarna i undersökningen ett lägre värde än i de övriga två, där 64,5% av de kvinnliga grundskolelärarna rapporterar att de har låg egenkontroll i arbetet. Man upplever sig kunna i liten utsträckning kunna påverka innehållet, utformningen och takten för arbetet (ibid., s. 26).

5.2 Läraryrkets karaktär

En bok som varit en del av underlaget i denna uppsats är *Lärarnas förtroendearbetstid*, en doktorsavhandling skriven av Per Lindqvist (2002), gjord som en del av forskarutbildningen i pedagogik. I sin avhandling vill Lindqvist använda förtroendearbetstiden som utgångspunkt för att generera teorier som praktiskt kan användas av lärare i deras eget utvecklingsarbete. Översiktligt kan detta sägas handla om att Lindqvist vill ge ett teoretiskt verktyg som handlar om att lärare skall kunna skapa ett fruktbart förhållnings-sätt till sitt arbete och sitt uppdrag. I avhandlingens undersökande del använder sig Lindqvist av dagböcker, enkäter och intervjuer och genom dessa upptäcker han mönster och likheter i lärarnas beskrivning av sitt arbete, som han därmed menar kommer att utgöra viktiga drag i det som han kallar läraryrkets ”karaktär”. Karakteristiskt med arbetet, enligt Lindqvist, är att det saknar tydliga gränser för avslut; – planering, undervisning och bedömning - *allt* kan *alltid* göras noggrannare och bättre. I beskrivningen av yrket är begreppen ”förtätad arbetsdag” och ”oavslutad karaktär” några av dragen i ”karaktären”.

Lindqvist konstaterar att lärare som yrkesgrupp har fått allt fler arbetsuppgifter, som dessutom är parallella, och att det är dessa - i kombination med ständiga avbrott i arbetet som leder till en för lärare mycket vanlig känsla av anhopning och konstant upplevelse av tidsbrist och en förtätad arbetsdag. Läraren kan liknas vid en jonglör. I relation till förtroendetiden skriver Lindqvist om lärarnas arbetsdag:

Ett rimligt antagande är att den förtätade arbetsdagen får konsekvenser för såväl lärarnas förtroendetid som fritid. Flera av lärarna beskriver förtätningens effekter som ett tillstånd av mental trötthet som infinner sig efter arbetsdagens slut (ibid., s. 60).

/Väl hemma väntar väskan, fylld med arbete, på att få öppnas. Dock verkar det som om lärarna många gånger dröjer in i det längsta med att plocka fram arbete/.../Att det tar tid innan de plockar fram väska och utför arbetet kan förklaras med att det helt enkelt finns ett motstånd mot att utföra arbetet/ (ibid. s. 64f).

Att aldrig känna sig klar med arbetet verkar innebära att lärarna ägnar en stor del av dagen åt lärararbete, vilket i sin tur får vissa lärare att resonera i en uppgiven ton. Att vara lärare, menar de, är ett evigt slit och släp (ibid.. s. 65).

Den förtätade arbetsdagen och läraryrkets oavslutade karaktär påverkar alla lärare – som utvecklar en ständig *mental beredskap*. Den mentala beredskapen är tankeverksamhet som riktas mot ännu icke-avslutade arbetsuppgifter och problem, som läraren på detta sätt bearbetar för att lösa. Ofta är den mentala beredskapen okontrollerbar och ständigt pågående och kretsar kring arbetsrelaterade frågor, som på så vis gör intrång i lärarnas fritid. Några av lärarna upplever dessa tankar som stimulerande, medan andra upplever dem som inkräktande och ”malande”- något som ger starka obehagskänslor. Lindqvist redogör för Aronsson och Svensson (1997) som på samma sätt resonerar kring lärares svårigheter att tackla det till synes gränslösa arbetet. De menar att det oavslutade och otillräckliga arbetet ”... sprider över till bedömningen av uppgiftsutföraren. En identifiering mellan uppgift och utövare sker, vilket har en motiverande betydelse men också gör utövaren mer sårbar och utsatt vid misslyckanden”.

Lindqvist försöker ta reda på vad det är som avgör vilken upplevelse lärarna får av yrkets oavslutade karaktär. Hans slutsatser visar på att de lärare som hanterar osäkerheten i yrket genom att fokusera på sina egna handlingar och är mindre beroende av elevernas respons och dessutom fokuserar på långsiktiga framför kortsiktiga framgångar - i större utsträckning ser den mentala beredskapen som något positivt, som en *följeslagare*. De lärare som i hög grad bedömer sig själva och sitt arbete utifrån elevrespons och som har ett kortsiktigare, framgångscentrerat perspektiv - får i högre grad obehagskänslor och ältande tankar som upplevs som *fotojojor*. Paradoxalt nog innebär ett framgångsinriktat perspektiv ofta en försämrade prestation, och därmed ökad risk för försämrade elevprestationer. Lärare som har tydliga drag av ett framgångsinriktat beteende har ofta sömnproblem och upplever högre stress och olust inför arbetet. Lindqvist framhåller dock att detta inte nödvändigtvis handlar om till individen knutna förhållningssätt. Snarare är det två olika typer av kognitiva konstruktioner (”tankebetenden”), som i olika utsträckning kan finnas blandade hos den enskilde läraren och som kan förändras genom kunskap.

Lindqvist beskrivning och undersökning av yrkets villkor och påverkan på individen får honom att positionera sig på följande sätt i förhållande till diskussionen om ökad reglering av arbetstid:

Vad den grundade teorin visar är att det knappast finns några enkla lösningar. Att t.ex. ta bort förtroendetid och införa totalreglerad arbetstid för lärare kan synas vara ett utmärkt hjälpmedel för lärarna att hantera det gränslösa arbetet. Jag vill dock hävda att införandet av en sådan kvantitativ ”gräns” inte förmår hindra de oavsiktliga och ofta obehagliga lärartankarna (ibid., s. 172).

5.3 Forskning kring förtroendearbetstid och hälsa utanför skolområdet

Institutet för Psykosocial Medicin (IPM), som är en del av Karolinska Institutet i Stockholm, bedriver forskning på psykosociala miljöers betydelse för hälsa och välbefinnande med fokus på arbetslivet. År 2002 publicerade IPM en tvärvetenskaplig forskningsrapport över förtroendetidens betydelse för stress, hälsa och välmående, gjord av Göran Kecklund, Anna Dahlgren och Torbjörn Åkerstedt. Som undersökningsmetod användes enkäter, intervjuer, aktivitetsmätare (sönmätare) och salivprovtagning för att kunna se förtroendetidens relation till hälsa och ohälsa.

Studien utgick från hypotesen att möjligheterna till individuellt inflytande över arbetet leder till minskad stress. Undersökningsobjekt var fackförbundet Sif, (f.d. *Svenska Industrijänstemannaförbundet* och sedan 2007 *Unionen*, efter fusion med HTF), som tillämpar ”fullständig” förtroendearbetstid, dvs. att hela arbetstiden utgörs av förtroendetid. Detta kan jämföras med lärargruppen som har i genomsnitt tio timmars förtroendetid per vecka. HTF, fackförbundet för handelstjänstemän, som har reglerad arbetstid liknande det system som Sif hade före bytet till förtroendetid, användes som jämförelsegrupp i studien (Kecklund, Dahlgren & Åkerstedt, 2002).

5.3.1 Positiva effekter av förtroendearbetstiden

IPM:s undersökning visar att förtroendearbetstidssystemet uppskattades av medlemmarna och 78 procent av de deltagande ville behålla systemet med förtroendearbetstid. Intervjuerna ger dock en ganska komplex och långt ifrån enhetlig bild av förtroendear-

betstid (ibid.) . Många var nöjda med de praktiska möjligheterna att påverka arbetstiderna och tyckte att införandet av förtroendetiden ledde till en ökad egenkontroll över arbetet. Förtroendetiden ansågs också resultera i sociala fördelar till följd av den ökade flexibiliteten, och mer tid till ärenden och familjeliv. Effekterna av förtroendetiden vad gäller arbetsrelaterad stress för denna positivt inställda grupp var små. Däremot var inflytandet att kunna påverka arbetstiderna förknippad med låg stress och få hälsobesvär (ibid.).

5.3.2 Negativa effekter av förtroendearbetstid

16 procent var negativt inställda till förtroendetiden, och ville istället gå tillbaka till reglerad arbetstid. Denna grupp ansåg att man arbetade mer efter införandet med förtroendearbetstid och att lönen därmed försämrats. Gränserna mellan arbete och fritid blev otydligare, och arbetet gjorde därför intrång i privatlivet. Denna grupp uppvisade också mer ogynnsam stress, hade mer sömnstörningar och sämre hälsa efter införandet med förtroendearbetstid. Gruppen var överrepresenterad av administratörer, som i jämförelse med de andra yrkesgrupperna har ett mer bundet arbete som i högre utsträckning är kopplat till andra personer och service (telefontider, mottagningstider, mötestider). I jämförelse med ett arbete som kan planeras individuellt har administratörerna därför begränsade möjligheter att utnyttja förtroendetiden fullt ut. Denna grupp var också mer missnöjd med hur gruppmöten fungerade och hur mål- och uppföljningssamtal fungerade och hade fler hälsobesvär. IMP gör slutsatsen att detta tyder på att ”individer som har ett styrt och bundet arbete, med små möjligheter att påverka sin arbetssituation, inte gynnas av fria arbetstider” (ibid., s. 5).

När deltagarna i studien tillfrågas om eventuella nackdelar med förtroendearbetstid, framhålls framförallt att förtroendetiden medför ökade svårigheter att hålla isär arbete och fritid, samt att det medför avsaknad av ett kontrollsystem som dämpar överarbete. Resultaten i studien bekräftar också att förtroendetid är kopplat till såväl längre arbetspass som längre arbetsvecka (tar med sig uppgifter ”hem” på helgen). Det finns dock motsättningar i svaren kring om förtroendetiden medför ökat arbete. Vissa rapporterar att de arbetar fler timmar, och alltså får längre arbetsdag, medan andra rapporterar att de arbetar färre timmar. Arbetsdagens längd som sådan verkar dock inte ha någon direkt betydelse för det allmänna hälsotillståndet. Detta visar också tidigare forskning på om-

rådet, där långa arbetspass och lång arbetsvecka under i övrigt goda psykosociala arbetsvillkor inte tycks innebära förhöjda risker för ökad stress och ohälsa (Åkerstedt, 1996).

5.4 Undersökningar om attityder till förtroendearbets- tid

5.4.1 Lärarförbundets undersökning av lärares och skolledares inställning till arbetstiden:

Lärarförbundet hade under hösten 2008 en kampanj kring lärares arbetstid på sin webbplats lararforbundet.se som på olika sätt syftade till att få fram medlemmarnas åsikter kring lärares arbetstid inför avtalsförhandlingarna 2010. Cirka 7000 lärare och skolledare deltog i enkäter och i ett samtalsforum på sidan enligt rapporten *Arbetstid i fokus*. Lärarförbundet, som representerar både skolledare och lärare, använde två olika enkäter kring arbetstider. Lärarenkäten besvarades av 2184 lärare och skolledarenkäten av 596 skolledare.

Som tidigare konstaterats har lärare olika typer av anställningar – där ferietjänst är vanligast i grund- och gymnasieskolan (med undantag för en del gymnasiefriskolor, som kan ha semestertjänst som främsta anställningsform), och semestertjänst i huvudsak finns bland skolpersonal som inte har undervisning som huvuduppgift, eller där för- och efterarbetet är mindre (t.ex. förskolepersonal och fritidspedagoger). Lärarförbundets undersökning visar att lärare med semestertjänst i högre utsträckning än de med ferietjänst skulle vilja styra över sin arbetstid på ett annat sätt än vad de kan idag. Totalt svarar 43 procent av alla lärarna att de skulle vilja styra arbetstiden på annat sätt än idag, 28 procent svarar att de inte vill det, och 29 procent att de inte vet (Lärarförbundet, 2008).

5.4.2 Hur upplever lärarna regleringen av arbetstiden?

Samtliga lärare fick frågan vad som var mest positivt respektive negativt med den arbetstidsreglering som de arbetade under. De saker som framhålls av samtliga lärargrupper som positivt var:

- större grad av frihet över sin arbetssituation
- tydliggör arbetsuppgifterna och tiden till förfogande/underlättar prioritering
- synliggör planeringstiden
- ökad tillgänglighet till kollegor/samarbetsvinster

Bland de nackdelar som framhölls var:

- minskad frihet/upplevd låsning vid arbetsplatsen
- svårigheter att ”stänga av” jobbet och skilja arbetstid från fritid
- svårt att dra gränser och säga stopp till fler arbetsuppgifter
- otillräcklig tid till planering
- mycket kvälls- och helgarbete

I rapporten kommenteras resultaten (som inte skiljer attityder till ferietjänst från semestertjänst), med att de nackdelar som anges med regleringen i stor utsträckning är desamma som fördelarna, beroende på vem som svarat. Eftersom undersökningen inte synliggör attityderna kring arbetstiden utifrån anställningsform, uteblir en möjlig jämförelse utifrån variablerna ferie- respektive semestertjänst.

Något som ofta påtalades i enkäterna var lärarnas missnöje med den fysiska miljön - som ofta var stökig, saknade utrustning och var för hektisk för planeringsarbete. Vidare ansågs arbetsbelastningen vara konstant, och framför allt att den inte ryms inom arbetstiden, vilket gör att arbetet inkräktar på fritiden eller leder till en känsla av otillräcklighet. Att helt undvika merarbete på fritiden ansågs enligt Lärarförbundets studie vara omöjligt (ibid.).

De lärare som hade ferietjänst besvarade frågor kring vilka positiva respektive negativa effekter de kunde se med förtroendearbetstiden. De två fördelar som angavs mest, och som de ”allra flesta” av de som deltog i studien (här anges dock ingen procentsats) var

att förtroendetiden bidrog till ökad flexibilitet och frihet, och bryter bundenheten till arbetsplatsen. Särskilt småbarnsföräldrar uppskattade möjligheterna till ökad flexibilitet kring hem- och familjeliv. De nackdelar som deltagarna i enkäten angav var att förtroendetiden;

- är för begränsad
- leder till mer arbete hemma på kvällar och helger
- arbetsgivaren gör anspråk på den och tillför uppgifter
- den gör det svårt att överblicka arbetstiden och sätta gränser

Förtroendetiden upplevs alltså både skapa flexibilitet och frihet, samtidigt som förtroendearbetstiden också inskränker friheten eftersom den förstärker känslan av att man som lärare alltid är i tjänst. Lärare med semestertjänst svarar i högre utsträckning att uppdraget ryms inom arbetstiden. Allvin m.fl. (1998, s. 9) illustrerar detta förhållande med citatet: ”... *ju större frihet man har i arbetet, desto svårare att göra sig fri från arbetet*”. I studien bedömer Lärarförbundet att detta troligtvis beror på att en prioritering av arbetsuppgifterna blir mer angelägen om arbetsdagen har ett tydligt slut.

Lärarförbundet konstaterar i rapporten att det finns en oenighet bland lärarna i frågan om arbetstidsregleringen i skolan, om man vill reglera *mer* eller reglera *mindre*, och att viljan inte är entydig, även om man kan se en viktning i förmån för förtroendearbetstiden (framförallt bland de som har den). Man konstaterar att ”*uppfattningarna varierar om vilken arbetstidsreglering som är mest ändamålsenlig för läraryrket*” (Lärarförbundet, (2008), s. 57).

Vad som däremot enhälligt hålls fram bland undersökningsdeltagarna, oavsett uppfattning kring vilket arbetstidssystem som är bäst, är en stark önskan om ökad *tydlighet* för uppdraget. Lärarna önskar ett klart formulerat uppdrag, som i första hand riktar sig mot kärnverksamheten i skolan - den pedagogiska verksamheten; vilka arbetsuppgifter som bör ingå, samt hur arbetsfördelningen för de övriga arbetsuppgifterna skall se ut bland skolans personal. Lärarna efterfrågar också mekanismer och förändringar som säkerställer en rimlig arbetsbörda och arbetsmiljö. Många lärare vittnar om att arbetsgivarens inställning verkar vara att förtroendearbetstiden är ”tom”, och man efterfrågar därför något som förhindrar arbetsgivaren från att tillföra ytterligare arbetsuppgifter under för-

troendearbetstiden (Läraryrket, 2009). Även i den av Läraryrket tidigare gjorda utredningen *I rättan tid* (2004) pekar man på sådana förklaringar, och konstaterar att ”arbetstidssystemens inverkan på lärarnas arbetsmiljö och yrkesutveckling i olika avseenden är underordnad arbetsorganisationens betydelse för välbefinnande och utvecklingsmöjligheter” (Läraryrket, 2004, s. 54).

6. Slutsats och diskussion

6.1 Intryck från resultatinsamlingen och förtroendearbetstiden som forskningsområde

Jag har under arbetet med denna uppsats haft ambitionen att skanna av kunskaps- och vetenskapsfältet kring begreppen ”arbetstid och skola”. Resultatet av denna skanning har lett fram till en slutsats om att forskningen - i kontrast och jämförelse med avtalsparterna - inte har varit så intresserad av förtroendearbetstidens betydelse för resultat och arbetsvillkor i skolans värld. Jag har exempelvis inte kunnat hitta några utvärderingar kring hur skolans effektivitet, kostnader, arbetslagsfunktioner m.m. är relaterade till förtroendearbetstiden, detta trots att förtroendearbetstidssystemet kan sägas vara *utmärkande* för skolan, eftersom det till stora delar bryter mot den för arbetsmarknaden fortfarande dominerande normen om 40 timmars reglerad veckoarbetstid. Kanske kan detta ha sin förklaring i att förtroendetiden helt enkelt inte anses tillhöra någon av de faktorer som har allra störst betydelse för resultat och miljö i skolan. Det kan också handla om att förtroendetiden ses som en teknikalitet, och att forskningen snarare väljer exempel som *inflytande*, *frirum*, *flexibilitet* och andra begrepp med mer eller mindre stark anknytning till förtroendearbetstid och arbetstidssystem, och att sådana ”effektbegrepp” *istället* blir det explicita forskningsobjektet.

En besläktad förklaring kan röra forskningstraditioner, där skolan som arena oftare studeras utifrån pedagogiska och didaktiska frågor, än utifrån tidsmässiga organisations- och produktionsfaktorer. En parantetisk personlig reflektion och iakttagelse i sammanhanget är att vi i övrigt lever i en tid där organisationsteorier och organisationsstudier ofta får väldigt stort genomslag på privata företag, och att detta kan sägas stå i viss kontrast mot aktuell forskning på motsvarande nivå i skolan. Didaktiska studier och organisationsteoretiska utgångspunkter torde också korsbefrukta varandra. Mycket av den svenska forskning som gjorts tar oftast ett bredare grepp och studerar först och främst *tid*, kanske *arbetstid* och oftast indirekt *förtroendetid* i skolan, och har mest den *enskilde*

läraren eller *eleven* - inte organisationen eller arbetslaget - som undersökningsobjekt. Forskningsmaterialet består ofta av djupintervjuer med några få lärare och eventuellt kompletteras denna metod med dagboksskrivning. En annan typ av material bygger på enkäter som vänder sig till en större grupp lärare. Den senare typen av undersökningar används framförallt av de fackliga organisationerna när de tar fram underlag för medlemmarnas attityder kring exempelvis upplevelser av stress och arbetstid. Gemensamt för dessa typer av undersökningar och rapporter är att de är intresserade av den enskilde lärarens upplevelse av förtroendetid (men oftare bara "tid").

6.2 Intryck kring frågan om förtroendearbetstidens effekter

Det tycks vara svårt att ge något entydigt besked eller svar på om förtroendearbetstiden är bra eller dålig för skolan *som organisation*. Friheten och flexibiliteten som en person kan uppleva med förtroendearbetstiden, kan av en annan leda till känslor av att arbetsdagen aldrig tar slut. Detta visar sig i både Lindqvist, Lärarförbundets och IPM:s undersökningar. Resultatet visar dock att flexibiliteten för den enskilde läraren skapar ett utrymme för att förlägga arbetsuppgifter till tid och rum efter enskilda preferenser, vilket oftast leder till ökad arbetstillfredsställelse. Majoriteten av lärarna ställer sig också positiva till förtroendearbetstiden och ferietjänsten som anställningsform.

Svårare har varit att hitta tydliga resonemang kring hur systemet med förtroendearbetstid påverkar möjligheterna till samarbete i arbetslagen, med den sannolikt minskade gemensamma tiden. Kanske kan frånvaron av den typen av kopplingar i litteraturen tolkas som att förtroendearbetstidssystemet inte medför några större begränsningar för arbetslagets funktion.

Lindqvists och Lärarförbundets resultat verkar snarare kunna relateras till strukturella förklaringar och den politiska styrningen av skolan. Framförallt rör dessa det förändrade uppdraget. Lärarkretsens "konturer" upplevs som suddiga med gränslösa arbetstider och arbetsuppgifter. Den målorienterade styrningen verkar paradoxalt nog kunna leda till en minskad måluppfyllelse. De negativa aspekterna av förtroendearbetstiden som omnämns i resultatet, d.v.s. upplevelsen av att den medför en försvårad gränssättning mellan arbete och fritid förklaras därmed med fördel utifrån den ökade arbetsbördan och

otydligheten hos uppdragsbeskrivningen. Flexibilitetens dubbelhet, dvs. dess generering av såväl positiva som negativa effekter, tycks särskilt allvarlig vad gäller ”flexibilitet” i uppdraget, snarare än flexibilitet i arbetstidssystemet. Förtroendetiden skapar både flexibilitet och frihet, men den inskränker också friheten eftersom den förstärker känslan av att alltid vara i tjänst. Det är alltså inte självklart att förtroendearbetstiden fungerar som en nödvändig ventil i det stressiga lärararbetet, även om det finns mycket i resultatet som pekar på det. Att vidare undersöka hur de många styrande parterna för skolan (regering, kommun, skolledare, lärare och föräldrar) påverkar lärarnas upplevelse av otydligheten i yrket hade kunnat ge mer förklaringar till dessa strukturella faktorer. Detta perspektiv har dock lyst med sin frånvaro i det urval av litteratur som jag gjort.

6.2.1 Förtroendearbetstiden och stressen

Det är svårt att diskutera lärarnas arbetsmiljö utan att analysen präglas av stressproblematiken för lärare. Arbetsmiljöverkets studie visar att läraryrket är ett av de absolut mest stressdrabbade yrkena i Sverige. Resultatet visar att det finns stora brister i stödet från rektorer, vilket givetvis också bekräftas av själva diskussionen och de heta känslorna kring förtroendearbetstidsfrågan i avtalsrörelsen. Man kan tolka rektorernas utspel för att få mer inflytande över lärarnas arbete som att de är tveksamma till lärarnas arbetsinsatser under denna tid. Troligt är att fokuset på förtroendearbetstidsfrågan ur lärarsynpunkt upplevs som en missriktad åtgärd mot de skolrelaterade problemen, vilket ytterligare spär på klyftan mellan skolledning och lärargruppen. Också Per Unckel konstaterar att det finns svåra relationsproblem mellan skolledning och lärare på både lokal och central nivå. Några förklaringar till dessa relationsproblem har jag dock inte kunnat dra utifrån litteraturgenomgången. Det tycks dock vara en viktig fråga, och Karaseks *krav-, kontroll-, stöd -modell* (1990) ger vid handen att relationsproblemen tycks spilla över på lärarnas upplevelse av stress, och därmed på verksamheten i skolorganisationen som helhet. Att hitta orsaker och lösningar till dessa relationsproblem är en angelägen, närmast akut fråga, där stora möjligheter att skapa mer välfungerande skolorganisationer är den givna förtjänsten.

6.3 Är förtroendearbetstidsfrågan relevant?

Det tycks som att lärare påverkas olika och uppskattar förtroendearbetstiden i olika utsträckning. Att därför sammanfatta litteraturgenomgången med att försöka komma fram till ett ”svar” på om ferietjänst eller semestertjänst är ”bäst” känns inte så meningsfullt. Dels finns så stora skillnader i yrket att det är omöjligt att jämföra två lärares tjänster, och det är därmed svårt att hitta en gemensam lösning som passar alla. Det finns stora skillnader mellan lärares arbetssituation beroende på åldersspår, undervisningsämne, klassammansättning, m.m. Det är också svårt att hantera skolorganisationen på liknande sätt – skolor organiseras olika, har olika struktur och olika kultur. Olika förutsättningar och kontexter råder för skolor och lärare runt om i landet – och det finns betydande skillnader mellan innerstad/förort/förstad/landsort, exempelvis. Att kort och gott föreslå att anställningsformen i stället ska förhandlas lokalt och vara ett gemensamt beslut mellan anställd/rektorer kan vara en lösning – förutsatt att maktfördelningen och förhandlingspositionerna är någorlunda lika, vilket med svårighet kan sägas vara särskilt vanligt. I avslutningen av avtalsrörelsen 2010 kom den ”gamla” regleringen i Bilaga M att behållas – dock kommer man på lokal nivå att kunna erbjuda de lärare som går över till semestertjänst en löneförhöjning med upp till 1500 kr/månad. Detta kommer förmodligen också att urholka ferietjänsten som norm. Det långsiktiga resultatet av detta är svårutsägbart.

6.3.1 Upptäckten av andra frågor

Med utgångspunkt ur litteraturgenomgången och resultaten i lärarnas (olika) attityder till förtroendearbetstiden, sammantaget med de stora organisatoriska och yrkesmässiga variationerna kan man fråga sig om avtalsrörelsen kom att handla om de för skolan mest angelägna frågorna. Under arbetets gång har jag alltmer börjat känna att min frågeställning kring förtroendearbetstidens effekter och betydelse för skolan kommit att kroka i andra frågor som rör strukturella mönster för läraryrket och skolan. Dessa handlar främst om den politiska styrningen och dess effekter. När jag sökt i litteraturen kring förtroendearbetstiden, har sammanhangen nästan alltid varit färgade av kopplingar till den politiska styrningen på något plan. Samtliga undersökningar vittnar om det förändrade uppdraget, ökad arbetsbelastning, uppdragets otydlighet, bieffekter med målstyr-

ningen – och dessa beskrivningar kan relateras till den politiska styrningen och andra strukturella förklaringar.

Lindqvists resultat väcker också frågor kring nutida pedagogiska ”sanningar”. Om lärares tendens att utvärdera sitt arbete utifrån elevresponser leder till ökad ohälsa och minskad måluppfyllelse – hur kan man då se på den sedan länge pågående trenden kring ”eleven i fokus”? Frågan blir extra angelägen om man dessutom betänker ett annat pedagogiskt ideal; kring den ständigt reflekterande läraren. I sin avslutande diskussion kopplar Lindqvist detta till den ”reflekterande praktikern”, som är ett begrepp inom pedagogisk litteratur, bland annat omskrivet av Handal & Lauvås (1993), som kommit att prägladiskussionen kring hur en lärare bör vara och agera. Den reflekterande praktikern ifrågasätter ständigt sitt handlande, i syfte att förändra och utveckla det, även under pågående handling. I min egen utbildning har jag mött detta begrepp ofta, och fått uppgifter som syftar till att bygga en individuell praxis kring begreppet. Med utgångspunkt ur Lindqvists resultat verkar läraryrket genom sin karaktär ha reflektion ”inbyggt”, vilket snarare tenderar att utgöra ett problem i form av en mental fotboja och konstant mental beredskap för lärarna. Han skriver: ”budskapet från den grundade teorin att lärarna i högre utsträckning bör betona utförandet av handlingen strider emot budskapet i litteratur kring lärare och reflektion” (Lindqvist, 2002, s. 177), samt ”med tanke på den grundade teorin verkar det närmast löjeväckande att hävda vikten av att lärare bör reflektera mera kring sitt arbete” (ibid., s. 178).

Sammanfattningsvis har detta arbete lett mig in på frågor som rör läraryrkets villkor idag. Genom arbetet blir det tydligt att det finns stora frågor som rör skolans styrning och strukturer och deras påverkan på organisation och individuella prestationer. En parallell fråga består i relationerna mellan lärare och rektorer, som ur ett organisatoriskt perspektiv verkar utgöra ett problem. De lösningar som litteraturstudien pekar mot rör således ett tydligare uppdrag för lärarna, minskad arbetsbörda, en tydligare arbetsorganisation, bättre relationer mellan rektorer och lärare, samt flexibla lösningar i arbetstidsfrågan på lokal nivå utifrån såväl organisationens som den enskilde lärarens förutsättningar och behov.

7. Referenser

Allvin, M., Aronsson, G., Hagström, T., Johansson, G., Lundberg, U. & Skärstrand, E. (1998). *Gränslöst arbete eller arbetets nya gränser: Delstudie 1*. (Arbete och hälsa, 21). Stockholm: Arbetslivsinstitutet

Arbetsmiljöverket och Statistiska Centralbyrån. (2001). "Negativ stress och ohälsa – inverkan av höga krav, låg egenkontroll och bristande socialt stöd i arbetet". Örebro: SCB-Tryck.

Aronsson, G. & Svensson, L. *Nedvarvning, återhämtning och hälsa bland lärare i grund och gymnasieskolan*. (Arbetslivsinstitutet 1997:21)

Dagens Nyheter 2010-03-15. *Vi kräver att få bestämma över lärarnas arbetstider*. Artikel. <http://www.dn.se/debatt/vi-kraver-att-fa-bestamma-over-lararnas-arbetstider-1.1061038> Hämtad: 2010-04-11.

Handal, G. & Lauvås, P. (1993) *Handledning och praktisk yrkesteori*. Lund: Studentlitteratur.

Hartman, S. (2003). *Skrivhandledning för examensarbeten och rapporter*. Stockholm: Natur och Kultur.

Institutionen för informationsteknologi. (2005). *IT och stress i arbetet*. Kompendium. <http://www.it.uu.se/edu/course/homepage/hci/ht09/Stresskompendium.pdf> Hämtad: 2010-05-17

Karasek, R., & Theorell, T. (1990). *Healthy Work*. New York: Basic Book.

Kecklund, G., Dahlgren, A., & Åkerstedt, T. (2002). *Undersökning av förtroendearbetstid: Vad betyder inflytande över arbetstiden för stress, hälsa och välmående?..*Institutet för Psykosocial Medicin. Nr 305 2002. http://www.skyddsnet.se/files/sfr305_F%C3%B6rtroendearbetstid.pdf Hämtad: 2010-04-28

Lindensjö, B. & Lundgren, U.P (2002). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS förlag.

Lindqvist, P. (2002). *Lärarnas förtroendearbetstid*. Malmö. Reprocentralen, Lärarutbildningen.

Läraryrket. (2004) *I rättan tid...-Läraryrket utredning om arbetstid och arbetsorganisation*. [http://nkh.nu/web/shop2.nsf/81fd9969356536f5c1256e5a003339b3/22BE71786C872C26C1256F080037DC35/\\$file/I%20r%C3%A4ttan%20tid.pdf](http://nkh.nu/web/shop2.nsf/81fd9969356536f5c1256e5a003339b3/22BE71786C872C26C1256F080037DC35/$file/I%20r%C3%A4ttan%20tid.pdf) Hämtad: 2010-04-15

Läraryrket. (2008). *Arbetstid i fokus 2008 – lärarens perspektiv på sin arbetstid*. Rapport från Läraryrket 2008.
[http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/87B472EBC5823826C12576A80056638D/\\$FILE/rapport_arbetstid_2008.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/87B472EBC5823826C12576A80056638D/$FILE/rapport_arbetstid_2008.pdf) Hämtad: 2010-04-20

Läraryrket. (2010). *Håll koll på arbetstiden!*
[http://www.lararforbundet.se/web/shop2.nsf/webdescription/E974581047629EBAC125768E002AC016/\\$file/Hall_koll_pa_arbetstiden%20nov%202009.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/shop2.nsf/webdescription/E974581047629EBAC125768E002AC016/$file/Hall_koll_pa_arbetstiden%20nov%202009.pdf) Hämtad: 2010-04-28

Lärarnas samverkansråd. (2010). *Avtalen ska stödja 2010-talets skola! Ett diskussionsmaterial om lärarnas löner och arbetstider*.
[http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/F1BD51ED9C082E95C1257347002AEE47/\\$FILE/Avtalskrift_tryck.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/F1BD51ED9C082E95C1257347002AEE47/$FILE/Avtalskrift_tryck.pdf) Hämtad: 2010-04-15

Medlingsinstitutet. (2009). *Avtalsrörelsen och lönebildningen 2009*.
http://www.mi.se/pdfs/pdfs_2010/MI_arsrapp_feb2010_ori_skm.pdf Hämtad: 2010-04-28

Sveriges kommuner och landsting & Lärarnas samverkansråd. (2007). HÖK 07. *Huvudöverenskommelse mellan Lärarnas samverkansråd och Sveriges kommuner och landsting*. 2008. Bilaga M.

Statskontoret (2005) *Modeller för styrning – förslag om hur staten kan styra kommuner och landsting* (<http://www.statskontoret.se/upload/publikationer/2005/200502.pdf>) Hämtad: 2010-04-27

Stensmo, C. (1997). *Ledarstilar i klassrummet*. Lund. Studentlitteratur

Svedberg, L., Nestor, B., Forssell, A., Brandt, L. & Jonsson, L.G. *Tid som resurs? Kartläggning och diskussion av gemensam tid i gymnasieskolan*. Stockholm: HLS Förlag.

Pierre, J., (2007). *Skolan som politisk organisation*, Malmö. Gleerups

Åkerstedt, T. (1996). Arbetstider, hälsa och säkerhet. *Stressforskningsrapporter*, 270, 1-121. Stockholm: Institutet för Psykosocial Medicin.

Elektroniska källor:

Karolinska Institutet/examensarbete/litteraturstudie

Tillgänglig på: <http://courses.ki.se/examensarbete_bm-utbildningen_07.pdf?node=177401> Hämtad 2010-04-22

Läraryörbundet/bilaga M

Tillgänglig på: <<http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/documents/003AEACC?OpenDocument>> Hämtad 2010-05-03

Läraryörbundet/löner, lagar och avtal.

Tillgänglig på:

<<http://www.lr.se/lonerlagaravtal/lagarochavtal/lokaltteckandeavtal.4.58a756071261d5f869480005307.html>> Hämtad 2010-04-11

Läraryörbundet/Uppslagsboken kommunal

Tillgänglig på:< <http://www.lararforbundet.se/web/utbildning/uppslag.nsf>>

Hämtad: 2010-04-20

Skolverket/Så styrs skolan,

Tillgänglig på: <<http://www.skolverket.se/sb/d/1597>> Hämtad 2010-04-08

Statens kommuner och landsting/Per Unckels brev

Tillgänglig på: <http://brs.skl.se/brsbibl/cirk_documents/09bil1051.pdf>

Hämtad 2010-04-11